तत्र वेदविधिः स स्याज्ज्ञानञ्चेत् पुरुषं प्रति । उपपत्त्युपलब्धिभ्यां वर्णयिष्यामि तच्छृणु । ८०५
पौरुषं कारणं केचिदाहुः कर्म्मसु मानवाः । दैवमेके प्रशंसन्ति स्वभावमपरे जनाः ।
पौरुषं कर्म्म दैवञ्च कालवृत्तिस्वभावतः । त्रयमेतत्पृथग्भूतमविवेकन्तु केचन ।
एतदेवञ्च नैवञ्च न चोभे नानुभे तथा । कर्म्मस्था विषयं ब्रूयुः सत्त्वस्थाः समदर्शिनः ।
त्रेतायां द्वापरे चैव कलिजाश्च समंशयाः । तपस्विनः प्रशान्ताश्च सत्त्वस्थाश्च कृते युगे ।
अपृथग्दर्शनाः सर्व्वे ऋक्सामसु यजुःषु च । कामद्वेषौ पृथक्कृत्वा तपः कृत उपासते । ८०९
तपोधर्म्मेण संयुक्तस्तपोनित्यः सुसंशितः । तेन सर्व्वानवाप्नोति काम्यान् यान्मनसेच्छति ।
तपसा तदवाप्नोति यद्भूत्वा सृजते जगत् । तद्भूतश्च ततः सर्व्वो भूतानां भवति प्रभुः ।
तदुक्तं वेदवादेषु गहनं वेददर्शिभिः । वेदान्तेषु पुनर्व्यक्तं कर्म्मयोगेन लभ्यते ।
आरम्भयज्ञाः क्षत्राश्च हविर्यज्ञा विशः स्मृताः । परिचारयज्ञाः शूद्राश्च जपयज्ञा द्विजातयः ।
परिनिष्ठितकार्य्यो हि स्वाध्यायेन द्विजो भवेत् । कुर्य्यादन्यन्न वा कुर्य्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते । ८१६
त्रेतादौ केवला वेदा यज्ञा वर्णाश्रमास्तथा । संरोधादायुषस्त्रेते व्यस्यन्ते द्वापरे युगे ।
द्वापरे विप्लवं यान्ति वेदाः कलियुगे तथा । दृश्यन्ते नापि दृश्यन्ते कलेरन्ते पुनः किल ।
उत्सीदन्ति स्वधर्म्माश्च तत्राधर्म्मेण पीडिताः । गवां भूमेश्च ये चापामोषधीनाञ्च ये रसाः ।
अधर्म्मान्तर्हिता वेदा वेदधर्म्मास्तथाश्रमाः । विक्रियन्ते स्वधर्म्मस्थाः स्थावराणि चराणि च ।
यथा सर्व्वाणि भूतानि वृष्टिर्भीमानि वर्षति । सृजते सर्व्वतोऽङ्गानि तथा वेदा युगे युगे । ८९२
निश्चितं कालनानात्वमनादिनिधनञ्च यत् । कीर्त्तितं यत्पुरस्तान्मे सृते यच्चात्ति च प्रजाः ।
यच्चेदं प्रभवः स्थानं भूतानां संयमो यमः । स्वभावेनैव वर्त्तन्ते द्वन्द्वसृष्टानि भूरिशः ।
सर्गः कालो धृतिर्व्वेदाः कर्त्ता कार्य्यं क्रिया फलं । एतत्ते कथितं तात यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि मोक्षधर्म्मपर्व्वणि शुकानुप्रश्ने अष्टत्रिंशदधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २३८ ॥
॥ भीष्म उवाच ॥ इत्युक्तोऽभिप्रशस्यैतत् परमर्षेस्तु शासनं । मोक्षधर्म्मार्थसंयुक्तमिदं प्रष्टुं प्रचक्रमे ।
॥ शुक उवाच ॥ प्रज्ञावान् श्रोत्रियो यज्वा कृतप्रज्ञोऽनसूयकः । अनागतमनैतिह्यं कथं ब्रह्माधिगच्छति । ८२५
तपसा ब्रह्मचर्य्येण सर्व्वत्यागेन मेधया । साङ्ख्ये वा यदि वा योग एतत् पृष्टो वदस्व मे ।
मनसश्चेन्द्रियाणाञ्च यथैकाग्र्यमवाप्यते । येनोपायेन पुरुषैस्तत्त्वं व्याख्यातुमर्हसि ।
॥ व्यास उवाच ॥ नान्यत्र विद्यातपसोर्नान्यत्रेन्द्रियनिग्रहात् । नान्यत्र सर्व्वसन्त्यागात् सिद्धिं विन्दति कश्चन ।
महाभूतानि सर्व्वाणि पृथक् सिद्धिः स्वयम्भुवः । भूयिष्ठं प्राणभृद्ग्रामे निविष्टानि शरीरिषु ।
भूमेर्द्देहो जलात् स्नेहो ज्योतिषश्चक्षुषी स्मृते । प्राणापानाश्रयो वायुः खेष्वाकाशं शरीरिणां । ८३४०
क्रान्ते विष्णुर्व्वले शक्रः कोष्ठोऽग्निर्भोक्तुमिच्छति । कर्णयोः प्रदिशः श्रोत्रं जिह्वायां वाक् सरस्वती ।
कर्णौ त्वक्चक्षुषी जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी । दर्शनीयेन्द्रियोक्तानि द्वाराण्याहारसिद्धये ।
शब्दः स्पर्शस्तथा रूपं रसो गन्धश्च पञ्चमः । इन्द्रियार्थान् पृथग्विद्यादिन्द्रियेभ्यस्तु नित्यदा ।